

**ORIENTALISME
I ORIENTALISME INVERS**

SÀDIQ JALAL AL-ÀZEM

**ORIENTALISME
I ORIENTALISME INVERS**

Traducció de
Margarida Castells Criballés



Col·lecció d'assaig
Co-edició Èter edicions i Pol·len Edicions
© 1a edició: Desembre de 2023
© Edició original: al-Istixraq wa-l-Istixraq ma'kussan, al-Hayat al-Jadida
© Traducció: Margarida Castells
© Pròleg: Margarida Castells
Disseny de coberta: Rami Abbas
Maquetació: Dani Vera
Correcció: Renée Pera
Impressió: QP Quality Print Gestión y producción gráfica S.L.
© 2023, Èter Edicions i Pol·len Edicions
ISBN: 978-84-127037-4-0
Dipòsit legal: B 22582-2023



Serveis Editorials Èter S.L
Sant Gil, 16, 3-1
08001 Barcelona (Espanya)

info@eteredicions.com
www.eteredicions.com



Pol·len Edicions SCCL
Pere Serra, 15
08173 Sant Cugat del Vallès

info@pol-len.cat
www.pol-len.cat

Qualsevol forma de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació d'aquesta obra traduïda només pot ser amb l'autorització d'Èter Edicions i Pol·len Edicions.

PRESENTACIÓ

Les diverses tendències del pensament filosòfic i polític àrab modern, tal com s'han anat desenvolupant des del segle XIX, han tingut una recepció bastant limitada a Occident quan s'han expressat en llengua àrab. Plasmades en assaigs, estudis, treballs acadèmics, articles, manifestos, pamflets, etc., no són gaire conegudes al nostre país per motiu de l'escassetat de materials traduïts, és a dir, traduïts al català o al castellà. Bé, en el cas del català, el mot 'escassetat' és potser fins i tot massa optimista per a descriure el panorama. Potser millor parlar d'absència, perquè el paratge que tenim a les envistes, quan ens aturem a observar-lo, és més aviat desèrtic. La situació és diferent, és clar, pel que fa a autors i autores que han publicat o publicuen habitualment en anglès, francès i altres llengües que faciliten una projecció més àmplia, a nivell mundial, de llur producció. Per això, quan Èter Edicions em proposà la traducció al català d'un text en àrab del filòsof sirià Sàdiq Jalal al-Àzem, de seguida ho vaig acceptar.

Sàdiq Jalal al-Àzem (Damasc, 1934 – Berlín, 2016) fou un dels representants més destacats del pensament marxista, nacionalista i laic al món àrab contemporani, i també un conegut defensor de la democràcia, dels drets humans i de la llibertat d'expressió. Tot i la seva adhesió a les teories marxistes, defugia els dogmatismes i les explicacions simplistes. Com a nacionalista, era més aviat partidari d'un panarabisme proper a les propostes inicials del nasserisme, de caire socialista i modernitzant, i s'oposava a les variables conservadores o

tradicionalistes, algunes de les quals derivaven en una mena d'essencialisme excoent i supremacista tot reclamant el retorn al passat gloriós de la 'nació àrab' —d'un idealisme ingenu i alhora perillós, segons el nostre autor. En tant que laïcista, s'enfrontà als radicalismes religiosos de tota espècie, incloent l'islamisme salafista. El considerava intolerant, reaccionari, reduccionista i negacionista de l'evolució històrica de l'islam i de la seva realitat plural. Així mateix, deplorava les derives intransigents que, sobretot a partir de la segona meitat del segle XX, anaven prenent alguns moviments sorgits en l'ambient de la lluita contra el colonialisme, com també l'autoritarisme i la rigidesa d'alguns ideòlegs de la causa antiimperialista. Mai no s'afilià a cap partit polític ni participà activament en la vida política però, des de l'àmbit de la cultura, sempre expressà públicament i sense embuts les seves opinions, en debats, entrevistes, llibres i articles, cosa que li reportà no pas pocs disgustos i un bon nombre d'enemics. En definitiva, la seva figura encaixa perfectament en els paràmetres del que se sol anomenar 'intel·lectual compromès'.

Al-Àzem va néixer a Damasc l'any 1934, en temps del mandat francès de Síria i el Líban, en el si d'una família acomodada, musulmana sunnita i molt relacionada amb els cercles del poder local des del segle XVIII, quan el territori pertanyia a l'imperi turc otomà. Després de realitzar els estudis primaris i secundaris a Damasc, es traslladà al Líban, on es llicencià en filosofia a la Universitat Americana de Beirut. Posteriorment, continuà els estudis superiors als Estats Units d'Amèrica. L'any 1961, es doctorà a la Universitat de Yale amb una tesi sobre la teoria del temps en la filosofia d'Immanuel Kant. Havent obtingut el doctorat, tingué oportunitat d'emprendre carrera acadèmica en més d'una universitat dels Estats Units, però decidí retornar al Pròxim Orient quan la Universitat Americana de Beirut,

la seva *alma mater*, li oferí un contracte com a professor de filosofia. El seu primer article publicat, l'any 1964, tractava sobre la relació espai-temps en el sistema de Kant i, el 1967, aparegué el llibre de la seva tesi doctoral: *Kant's Theory of Time* (New York, Philosophical Library). A finals d'aquella dècada, però, es complicà l'existència amb la publicació de dos llibres molt polèmics: *an-Naqd ad-dhati ba'd al-hazima* [*Autocrítica després de la derrota*, 1969] i *Naqd al-fikr ad-dini* [*Crítica del pensament religiós*, 1970], ambdós publicats per l'editorial Dar at-Tali'a de Beirut.

En *Autocrítica després de la derrota*, analitzava amb detall els factors interns que havien conduït el món àrab a la desfeta de la Guerra dels Sis Dies (el juny de 1967) contra Israel, i no estalviava crítiques punyents als dirigents i polítics àrabs que hi havien contribuït. El llibre, òbviament, causà irritació i no fou gens ben rebut entre els polítics i els intel·lectuals que aleshores miraven cap a una altra banda i apuntaven a agents externs i complots estrangers com a principals culpables de la catàstrofe. És significatiu que la segona edició de l'obra no aparegués fins l'any 2009, quaranta anys després de la primera, publicada per una editorial de Damasc. En *Crítica del pensament religiós*, denunciava la manera com els règims àrabs, i els mitjans de comunicació que els donaven suport, manipulaven els sentiments del poble i utilitzaven la religió com a cortina de fum per a encobrir la seva incompetència i el fracàs de les seves polítiques, un fet que la derrota del 67 havia posat en evidència. De pas, assenyalava amb noms i cognoms alguns líders polítics i religiosos libanesos de diferents confessions els quals, davant les acusacions, no restaren de braços creuats. Les conseqüències foren greus: la universitat li rescindí el contracte i al-Àzem es veié involucrat en una sèrie de processos judicials i un arrest preventiu que el dugué a pas-

sar quinze dies en una presó de Beirut. L'afer provocà força rebombori mediàtic i els ecos arribaren a Europa, ja que el semitista alemany Stefan Wild publicà un extens article sobre l'assumpte: «Gott und Mensch im Libanon: Die Affäre Sadiq al-Azm», en la prestigiosa revista *Der Islam*¹. Wild fou director de l'Institut Alemany d'Estudis Orientals a Beirut entre 1968 i 1973 i durant la seva estada al Líban conegué personalment al-Àzem, amb qui va fer bona amistat.

Lluny d'arronsar-se davant les pressions a què fou sotmès, al-Àzem es mantingué ferm en la defensa de les seves idees. De fet, aquesta fou l'actitud que, malgrat els entrebancs, mostrà sempre, tot al llarg de la seva vida, sense claudicar mai ni renunciar als seus principis ni a l'aplicació del mètode crític materialista i marxista en l'anàlisi dels fets històrics i de la realitat. Tornant als anys setanta, un cop amainaren els vents de la tempesta provocada per la publicació de *Crítica del pensament religiós*, al-Àzem reprengué l'activitat laboral, exercí la docència i es dedicà a la recerca en diverses institucions privades del Líban o de Síria, així com a la Universitat Jordana d'Amman. Durant una temporada, per exemple, treballà al Centre d'Investigacions de l'OAP a Beirut, fins que l'acomiadaren per ser massa 'conflictiu' i massa crític amb la ideologia de la direcció del Centre. De tant en tant, es desplaçava també a Europa, convidat a donar conferències, a participar en seminaris o a impartir cursos, sobretot en universitats de Països Baixos i Alemanya. Per a iniciar aquell cicle, fou decisiva la intermediació de seu amic Stefan Wild, el qual havia retornat a Europa el 1974. Wild fou professor a la Universitat d'Amsterdam entre 1974 i 1977, any en què aconseguí plaça de catedràtic al Departament de Filologia Semítica de la Universitat

1 *Der Islam*, vol. 48 (1971), p. 206-253

de Bonn. L'any 1988, finalment, la Facultat de Lletres de la Universitat de Damasc contractà al-Àzem a temps complet i a l'últim va trobar estabilitat professional fins que, el 1999, es jubilà com a director del Departament de Filosofia i Sociologia de la Facultat de Lletres. De totes maneres, continuà vinculat encara una anys a la Universitat de Damasc com a professor emèrit.

Mentrestant, no havia parat mai d'escriure ni de publicar, sobretot en àrab però també en anglès, i l'interès per l'obra i la personalitat de Sàdiq Jalal al-Àzem anà en augment més enllà dels països àrabs, en especial a partir dels anys noranta: a més de traduccions a l'anglès d'escrius que havia redactat originalment en àrab, començaren a aparèixer traduccions a l'alemany, neerlandès, danès, suec, francès i italià. Durant la primera dècada del segle XXI, ja com a figura destacada del pensament àrab contemporani i reconegut humanista, al-Àzem viatjà força i fou professor convidat a diverses universitats del món, com ara a les universitats d'Hamburg, Oxford, Harvard, Princeton i Tokio. Aleshores també començà a rebre premis i reconeixements. Entre altres, el 2004 va rebre el premi Leopold Lucas —concedit per la Universitat de Tübingen— i la institució neerlandesa Erasmianum Foundation li atorgà el premi Erasmus, juntament amb Fàtima Mernissi i Abdul Karim Soroush; el 2005, fou investit Doctor Honoris Causa per la Universitat d'Hamburg i més endavant, el 2015, li fou concedida la medalla Goethe a Berlín. Fou a la capital alemanya, precisament, on el nostre autor s'exilià com a conseqüència de la guerra civil que desolà Síria després de la ferotge repressió que el règim siria practicà contra la revolta popular que havia esclatat el 2011. Naturalment, al-Àzem s'havia posicionat a favor de la revolta i havia trencat definitivament amb el règim. I fou a Berlín on traspassà, l'11 de desembre de 2016 a l'edat de 82 anys.

En repassar la bibliografia d'al-Àzem, la llista de publicacions inclou tant assaigs i articles acadèmics relacionats amb la seva especialitat, la filosofia europea moderna, com altres que tracten de les diverses qüestions filosòfiques, històriques, culturals, socials i polítiques que el preocuparen, i analitzades sempre amb el seu característic i irreductible sentit crític. En coherència amb el seu tarannà, per exemple, no s'abstingué pas de participar en la polèmica desfermada arran de la fàtua emesa —el 1989— per l'aiatol·là Ruhol·lah Khomeini —Dirigent Suprem de la República Islàmica d'Iran entre 1979 i 1989— per la qual condemnava a mort l'escriptor Salman Rushdie pel suposat contingut blasfem de la novel·la *Els versets satànics*. Alguns dels articles que al-Àzem dedicà a l'assumpte —contra el veredict de Khomeini— aparegueren reunits en el volum *Dhih-niyyat at-tahrim: Salman Rushdi wa-haqiqat al-adab* [La mentalitat prohibicionista: Salman Rushdie i la veritat de la literatura], editat a Beirut per Riad El-Rayyes Books l'any 1992. Una altra de les qüestions que l'interessaren, i de la qual tracta l'article que teniu en mans, és el de les relacions entre el món islàmic i Occident, i el paper que hi jugà el fenomen cultural anomenat 'orientalisme' en el marc de l'expansió colonial de l'Europa moderna.

L'article *Orientalisme i Orientalisme invers* aparegué en àrab [*al-Is-tixraq wa-l-Istixraq ma'kussan*] per primer cop en la revista libanesa *al-Hayat al-Jadida* [Nova Vida], al número 2 de gener-febrer de 1981, i el text consta de dues parts. La primera és una extensa ressenya del llibre *Orientalisme* d'Edward Said, publicat a Nova York l'any 1978; la segona —*Orientalisme invers*—, una crítica aguda i no gens comportívola de dos corrents de pensament aleshores en alça al món àrab: el nacionalisme essencialista conservador i el radicalisme islàmic, una crítica que l'autor enfoca partint dels estrets lligams que obser-

va entre ambdós corrents i els pressupostos de l'orientalisme occidental. El llibre de Said ressenyat i a bastament criticat per al-Àzem en la primera part, oferia sobretot un compendi d'abusos i greuges, ço és, els rebuts pels pobles orientals sotmesos injustament pel colonialisme europeu, però se situava gairebé exclusivament en el terreny de les idees i de les representacions i, en aquesta línia, la major part de l'obra era una diatriba que acusava els orientalistes; per tant, no era un llibre sobre l'Orient o l'orientalisme, sinó clarament 'contra l'orientalisme', i l'autor s'hi presentava com a litigant per part dels agreujats. Edward Said (1935-2003), intel·lectual nord-americà d'origen palestí, format a Princeton i Harvard i professor a la Universitat de Columbia (Nova York), es convertí en una celebritat arran de la publicació d'*Orientalisme*, un d'aquells professors mediàtics tan típics de l'*star system* dels campus universitaris elitistes nord-americans. Ben aviat, al seu voltant es constituïren dos bàndols: els partidaris i els detractors, tots dos molt bel·ligerants i polaritzats, i Said, considerat un dels fundadors dels estudis post-colonials, respongué amb escreix a les expectatives tot protagonitzant debats encesos en els mitjans. Avui dia és ben fàcil trobar informació sobre el tema via Internet; de fet, la quantitat d'informació és ingent i, per tant, aquí no m'hi estendré més. Val a dir que, amb el pas del temps, Said va anar afegint matisos a les seves posicions inicials, i n'abandonà algunes fins i tot, però l'impacte de la primera edició d'*Orientalime* i tot el que generà, o la imatge d'un Said defensant acaloradament les seves idees, de vegades amb virulents atacs verbals o per escrit adreçats als seus crítics, és el que més ha perdurat. En tot cas, entre els nombrosos materials accessibles per Internet sobre la seva figura, el contingut d'*Orientalisme* i les crítiques que rebé per la banda dels contraris a les seves tesis, recomano la lectura d'un excel·lent article

de Salvador Peña Martín: «La desaparición de Oriente: Edward W. Said y sus detractores», a la revista *Mirada a Oriente*². La crítica que Sàdiq Jalal al-Àzem planteja a Edward Said, tanmateix, no el situa pas d'entrada en la llista de 'detractors', perquè en *Orientalisme invers*, al-Àzem expressa el seu acord amb Said en alguns aspectes del discurs exposat en *Orientalisme* i els fa servir com a punt de partida per a dirigir la crítica vers el nacionalisme conservador i l'islamisme. Said i al-Àzem, a més a més, eren amics, o almenys ho foren fins a les acaballes de l'any 1980. Durant aquell any, al-Àzem redactà l'article que aquí presentem i, a finals d'octubre, n'envià una còpia a la revista trimestral *Dirassat Arabiya [Estudis Àrabs]* —que aleshores s'editava a Nova York— tot sol·licitant al comitè de redacció la revisió del text per a la seva publicació en la revista. En aquells moments, el comitè de redacció de *Dirassat Arabiya* estava format per Fu'ad al-Magribi, Ibrahim Abu-Lughod i... Edward Said! La reacció de Said es pot llegir en una carta que envià a al-Àzem el 10 de novembre de 1980. La missiva inicià una correspondència, breu però molt substancial, entre els dos intel·lectuals i que hem inclòs també en aquest volum a continuació de l'article d'al-Àzem. L'intercanvi epistolar inclou tres cartes: la primera de Said, la carta de resposta d'al-Àzem —datada el 2 de desembre— i la segona i última de Said a al-Àzem, del 10 de desembre. Quan llegim el contingut de les cartes, entenem per què *Orientalisme i Orientalisme invers* no es va publicar a *Dirassat Arabiya*, i perquè l'amistat entre Said i al-Àzem es va trencar, i per sempre. Com diem per aquí, tots dos eren del 'morro fort', tot i que cal reconèixer que qui prengué la iniciativa i marcà el

2 Luis Gago (ed.), «La desaparición de Oriente: Edward W. Said y sus detractores», *Mirada a Oriente*. Madrid, Ministerio de Cultura, 2008, p. 109-129.

to de la discussió, segurament traient les coses de polleguera, fou el geniüt Edward Said. Com sigui, remetem a la lectura de les cartes per a qualsevol valoració.

Per a la traducció de l'article d'al-Àzem, m'he basat en el text reproduït a les pàgines del llibre *Ma ba'd dhihniyat at-tahrim. Qira'at al-Ayat aix-xaitaniya, radd wa-ta'qib* [*Més enllà de la mentalitat prohibicionista. Lectura d'Els versets satànics i rèplica a les crítiques*], que recull una sèrie d'articles de l'autor. He utilitzat un exemplar de la segona edició de l'obra, publicada a Damasc per Dar al-Madà el 2004 (la primera és de 1997) i *Orientalisme i Orientalisme invers* hi apareix entre les pàgines 13 i 62. Pel que fa a la correspondència entre Said i al-Àzem, les cartes es troben en el repositori digital de la biblioteca de la Universitat de Columbia i es poden consultar en línia. De totes maneres, abans de concloure i per tal que la qüestió de la polèmica entre Said i al-Àzem a l'entorn d'*Orientalisme* i de l'orientalisme no obscureixi altres elements, m'agradaria remarcar l'interès i la importància de la segona part de l'article d'al-Àzem, la dedicada a l'orientalisme invers. Ens ofereix una oportunitat de reflexió immillorable sobre els fets històrics que s'hi tracten, i dels personatges històrics que s'hi esmenten, des d'una perspectiva actual.

MARGARIDA CASTELLS CRIBALLÉS

Setembre de 2023

PRIMERA PART

L'any 1978 s'edità als Estats Units un llibre molt important: l'assaig titulat *Orientalisme* del Dr. Edward Said³. El contingut crític i altament provocatiu de l'obra ben aviat obtingué resposta i, poc després de la seva publicació, fou objecte d'una remarcable atenció per part dels mitjans dedicats a la informació cultural, en particular pels interessats en les implicacions ideològiques i polítiques del tema que s'hi tracta. Les tesis que s'hi exposen, en to polèmic i amb un discurs sovint apassionat, han generat discussions, debats encesos, rèpliques i contrarèpliques entre partidaris i detractors de les idees de l'autor. L'ampla repercussió del llibre s'ha reflectit així mateix en el gran nombre de ressenyes, articles i comentaris de tota mena que han aparegut no només en revistes especialitzades en l'àmbit del pensament sinó també en publicacions de caire general, tant als Estats Units com a l'Europa occidental. Els ecos de tot aquest rebombori, com és natural, també han arribat al món àrab⁴.

En la introducció del llibre, Edward Said defineix el fenomen de l'orientalisme en sentit ampli: l'interès d'Europa per l'Orient; i el situa en un context històric concret, en l'ambient de l'Europa moderna burgesa, immersa en un moviment d'expansió global ràpid i ben organitzat que, més enllà de les seves fronteres tradicionals, impulsà

3 Edward Said, *Orientalism*. New York, Pantheon Books, 1978.

4 Fins ara, el llibre s'ha traduït al francès, a l'alemany i a l'italià, i potser també a altres llengües. N. de la T.: N'existeix traducció catalana: Edward W. Said, *Orientalisme. Identitat, negoció i violència*. Traducció: Josep Mauri i Dot. Vic, Eumo Editorial, 1991.

els europeus a sotmetre, saquejar i explotar la resta de regions del món. En aquest sentit, doncs, el propòsit de Said és estudiar els orígens de l'orientalisme modern i analitzar les seves diverses funcions dins dels límits d'un procés històric bastant recent —el moviment expansiu europeu d'abast global i del qual l'orientalisme n'és una de les manifestacions més destacades— tot considerant la complexitat d'un fenomen no gens fàcil d'acotar, en permanent evolució i amb múltiples ramificacions.

En el marc del colonialisme europeu modern, l'orientalisme es convertí en una empresa de creixement ràpid i estretament lligada amb els interessos polítics, estratègics i comercials als quals servia i amb els quals interactuava. L'empresa instituïa òrgans administratius i executius alhora que desenvolupava i acumulava construccions mentals i ideològiques adequades als seus objectius. A l'efecte, oferia una formació que tenia més a veure amb un món virtual que no pas real, i que incloïa una sèrie de teories, creences, percepcions, especulacions i construccions fictícies que s'expressaven —directament o indirecta— mitjançant la producció intel·lectual, científica, artística, literària, política o de qualsevol altra mena que la mateixa empresa patrocinava.

Després d'oferir-nos una visió del fenomen orientalista 'en sentit ampli', Said procedeix a diferenciar —tot i que no explica per què— entre el que anomena 'empresa orientalista', d'una banda, i 'orientalisme cultural acadèmic', de l'altra. En el darrer cas, es refereix a l'orientalisme institucionalitzat en el món acadèmic com a disciplina científica, l'objecte de la qual no és altre que l'estudi 'científic' de l'Orient. Said pensa que l'orientalisme cultural acadèmic és el principal responsable de concebre i de difondre la idea que la investigació positivista i escrupolosa de la realitat d'Orient és possible tot aplicant el mètode científic, objectiu i neutre, a l'estudi de les societats, cultures, llengües

i religions orientals. Així és, si més no, com l'orientalisme justificava la pròpia existència i com pretenia actuar: lluny de prejudicis, posicions intolerants i teories tendencioses. Nogensmenys, Said pensa que és just en el plantejament de la possibilitat d'aquest 'estudi científic' on rau l'error de base, la contradicció fonamental i l'origen dels falsos arguments que sustentaren el gran 'projecte de recerca' orientalista.

Vet ací per què l'autor dedica la major part del llibre a l'anàlisi i a la crítica de l'orientalisme cultural acadèmic. El seu principal propòsit és evidenciar els estrets vincles que mantingué amb 'l'empresa orientalista' —l'ocupació real de territoris 'orientals' i la submissió de llurs habitants en vistes a l'obtenció de beneficis materials. A l'efecte, Said es proposa refutar les pretensions d'objectivitat, d'imparcialitat i d'independència intel·lectual que suposadament guiaren la metodologia de treball de l'orientalisme 'científic'. Abans, però, aclareix que no pretén en absolut restar importància als assoliments científics 'reals' aconseguits per l'orientalisme cultural acadèmic ni subestimar els seus descobriments pioners. Aprecia, i admira, les contribucions realitzades pels orientalistes en molts camps, especialment en relació a les tècniques del treball filològic: des del desxiframent de grafies de llengües antigues i perdudes fins a l'edició d'un nombre ingent de manuscrits —incloent-hi anotacions erudites, estudis i traduccions— conservats en llengües orientals. Així mateix, pensa que les troballes arqueològiques, l'excavació de jaciments i el consegüent estudi dels materials recuperats han proporcionat dades fonamentals per al coneixement de les successives cultures i civilitzacions que han ocupat la geografia d'Orient⁵.

5 Said, *Op. cit.*, p. 92. N. de la T.: Les referències de l'autor de l'article són sempre a la primera edició anglesa del llibre d'Edward Said.

Al meu entendre, la intenció de Said és demostrar que la representació global d'Orient construïda per l'orientalisme cultural acadèmic es fonamenta en actituds racistes, interpretacions reduccionistes de la realitat i judicis de valor menyspreuats sobre els 'pobles orientals'. Igualment, intenta evidenciar que la tasca realitzada pels investigadors i els acadèmics adscrits a aquesta àrea de coneixement fou possible gràcies als guanys obtinguts en sotmetre aquells pobles i als beneficis que reportava el fet d'explotar-los mentre estudiaven llurs productes culturals. A fi de comptes, la imatge global d'Orient oferta pels orientalistes no pot ser fruit de cap mètode científic i neutre aplicat al camp de recerca estudiat, ni tampoc pot ser el resultat de cap investigació científica seriosa basada en l'objectivitat, la independència de pensament o el lloable desig d'esbrinar la veritat.

El més abjecte de la representació en qüestió, conclou Said, és la convicció axial inherent a la mateixa: la diferenciació bàsica i radical entre les suposades essències de cadascuna de les natures orientals implicades, d'una part, i la supremacia absoluta sobre totes elles de la suposada essència de la natura occidental, de l'altra. En definitiva, ve a dir que la representació d'Orient creada per l'orientalisme cultural acadèmic s'establí partint de l'adopció plena del mite de les natures fixes i ben diferenciades, que es jutgen entre si i s'atorguen graus de superioritat, perfecció o sofisticació. Podríem anomenar-la 'metafísica de l'orientalisme', aquesta convicció, ja que explica la diferència entre una cultura i una altra, o entre una societat i una altra, en termes de natures fixes i no pas de processos històrics canviants. Per exemple, la metafísica de l'orientalisme considera —implícitament sempre, però de vegades també de manera ben explícita— que les cultures i les llengües de les societats occidentals són com

són perquè deriven d'una 'natura occidental' que en darrer terme i, és clar, en essència, és superior a la resta de natures, sobretot superior a la 'natura oriental'. «La finalitat essencial de l'orientalisme és consolidar la distinció, irrefutable i indeleble, entre la superioritat occidental i la inferioritat oriental»⁶.

Fins aquí, breument exposada, la tesi de partida de Said mena a la conclusió que l'orientalisme —en el seu doble vessant: empresa de negocis i disciplina acadèmica institucionalitzada— és un fenomen que no podria haver existit, en sentit estricte, sense l'ascens de la classe burgesa, l'ampliació de fronteres territorials de la vella Europa i l'acumulació de poder que aquest fet reportà als europeus. Per aquest motiu, assenyala els límits de l'arc cronològic que abasta el seu estudi i situa els orígens de l'orientalisme a l'època del Renaixement, o almenys això és el que declara de bell antuvi. Ara bé, tal com ja anirem veient, em fa l'efecte que Said no és gaire coherent amb el que d'entrada anuncia i que no extreu de forma rigorosa i sistemàtica les conseqüències lògiques derivades del planteig inicial. Diria que, més aviat, desplega una tendència cada cop més acusada a refugiar-se en formulacions lingüístiques hàbils i en disquisicions literàriament brillants tot diluint la reflexió dels aspectes més delicats, perturbadors i confusos de la qüestió, de manera que el resultat d'aquest procedir acaba afectant el valor de les anàlisis. Aquesta tendència es fa palesa des del moment en què, sense previ avís ni justificació, abandona la direcció presa inicialment a l'hora d'explicar els orígens i l'evolució de l'orientalisme i s'inclina per una altra explicació que contradiu manifestament l'anterior. A remolc d'aquest gir sobtat i imprevist, realitza un salt històric espec-

⁶ Said, *Op. cit.*, p. 42.

tacular vers el passat i remunta els orígens de l'orientalisme a Homer, Èsquil, Eurípides i Dant en comptes de començar pel Renaixement⁷. Al cap i a la fi, allò que se'ns havia presentat com un fenomen propi de l'Europa moderna —producte d'unes circumstàncies concretes i en resposta a les necessitats d'una etapa històrica determinada— resulta que no és així, en absolut, sinó que les arrels del fenomen són antigues i profundes en l'esdevenir històric de l'Europa occidental. Com a prova, Said aporta exemples d'opinions distorsionadores, judicis erronis i actituds racistes sobre l'Orient de representants conspicus de la cultura i el pensament europeus, com ara Homer, Èsquil, Eurípides i Dant. Així doncs, en tant que operació de tergiversació de la realitat d'Orient, de menyspreu envers els orientals i en pro de la idea de la superioritat d'Occident, l'orientalisme és un fenomen tan antic com la cultura, el pensament i la civilització occidentals.

Em sembla que, comptat i debatut, la conseqüència lògica de prendre aquesta direcció a l'hora d'explicar el fenomen de l'orientalisme és introduir-nos de retop, i per la porta del darrere, al món de la mitologia de les natures fixes —aquell que Said diu que vol enderrocar—, el de les essències immutables, o sigui, a la metafísica de l'orientalisme i a les seves categories absolutes: Orient és Orient i Occident és Occident, cadascun amb la seva natura essencial i amb el seu caràcter distintiu i inalterable. El fenomen de l'orientalisme, per tant, ja no és el resultat d'unes condicions històriques específiques ni una resposta a necessitats vitals emergents durant un moment històric concret, sinó una pulsíó natural, ancestral i duradora generada per la 'mentalitat occidental, inclinada per naturalesa a produir i reproduir imatges distorsionades d'altres societats del món

7 Said, *Op. cit.*, p. 56, 63 i 68.

i a menysprear les altres cultures, llengües i religions a fi d'afermar la superioritat, el poder i la força de l'essencialitat pròpia. ¿En què quedem? ¿No era l'objectiu del llibre denunciar i argumentar en contra d'aquest essencialisme? Per contra, el que acabem deduïnt a mesura que avancem en la lectura del text és que la mentalitat europea —des d'Homer fins a Hamilton Gibb passant per Karl Marx— es caracteritza per una tendència innata i irremeiable a tergiversar, falsejar i menysprear les realitats alienes —Orient, pel que fa al cas— amb l'objectiu de refermar, exaltar i glorificar la superioritat de la cultura occidental.

Em temo que, si acompanyem l'autor per aquest camí a l'hora d'explicar els orígens i l'evolució del fenomen de l'orientalisme —i totes les seves variants— arribarem a un cul de sac, cosa que significarà el fracàs dels objectius primordials de l'assaig crític que ens ocupa i per dues raons cabdals que tot seguit especifico.

Primera: Ens retorna a una manera de pensar ancorada en l'acceptació implícita del mite de les natures fixes i les essències eternes, justament el mite que, suposadament, Said vol desmuntar i al qual, en principi, havia declarat una guerra total.

Segona: Atorga a la metafísica de l'orientalisme —especialista en transformar condicions relatives fins a convertir-les en categories absolutes— una credibilitat i un tipus de mèrit que, normalment, s'associa amb la llarga durada, la continuïtat històrica i la profunditat de les arrels. No res a veure, doncs, amb els objectius explicitats per Said en la introducció del llibre: eliminar definitivament les denominacions 'Orient' i 'Occident' en el sentit metafísic de les accepcions, transcendir les divisions efectuades des d'ac-

tituds racistes i des de sentiments de superioritat i, en definitiva, procurar enfocar la interacció entre les diferents cultures humanes en termes d'igualtat i en nom, precisament, de la humanitat que compartim.

Cal recordar, en relació a aquest darrer punt, que tots els grans fenòmens socials generats en el marc de la història europea moderna —els moviments nacionalistes, per exemple— sempre han reivindicat per a si mateixos orígens 'clàssics' i arrels profundes. Normalment, s'han presentat com a descendents d'una època daurada, que tingué lloc en una antiguitat prou vague, i hereus d'un poder que, perdut en determinades circumstàncies, es mantingué latent i sense interrupció durant successius períodes històrics. Així és com intenten legitimar-se, justificar les seves demandes i guanyar suport per als seus programes i les seves aspiracions de futur. En la meua opinió, l'orientalisme no representa cap excepció a aquest model de base. Retorno, per tant, a la idea que l'orientalisme és un fenomen modern, produït per les forces vives de l'Europa burgesa a l'època moderna i que, així com altres moviments coetanis similars, va recórrer a materials intel·lectuals, literaris o populars heretats de temps anteriors en la concepció europea de l'Orient —amb tots els elements de tergiversació, intransigència i hostilitat que contenen— per a bastir els fonaments i les estructures del seu propi edifici intel·lectual. D'aquesta manera es validà a ulls dels seus contemporanis i obtingué la credibilitat necessària que n'assegurà l'èxit i l'eficàcia, una dinàmica compatible amb els interessos que servia i adaptable a cada etapa del seu desenvolupament.

No hi ha dubte que Homer, Èsquil, Eurípides, Dant i Sant Tomàs d'Aquino, així com un llarg etcètera de personatges representatius

de la cultura europea al llarg de la història, compartien —en menor o major mesura— les opinions populars que circulaven sobre Orient en els ambients en què visqueren o sobre tot allò que tenia relació amb altres pobles, societats, llengües, costums, tradicions i religions, per més que fossin idees injustes, fanàtiques, errònies o, simplement, estúpides. Tampoc no dubto del fet que l'orientalisme va utilitzar les opinions, els posicionaments i els judicis de valor d'aquells prohoms del passat per a afermar les seves posicions, consolidar el seu pes específic i atorgar-se legitimitat —a si mateix, als projectes que endegava i a les actuacions que protagonitzava. Tanmateix, reconèixer aquest fet és una cosa i dir, tot seguint Edward Said, que l'orientalisme —en el pitjor sentit del concepte— és inherent a un 'mode de pensar europeu' que s'estén, en línia recta, del poeta Homer a l'arabista Gustave von Grunebaum, passant per Dant, Flaubert i Marx, n'és una altra. No només no ho comparteixo, sinó que ho rebutjo totalment, ja que, a la pràctica, perpetua el mite de l'essencialisme occidental (o europeu), de caràcter inalterable i de pensament invariable, per damunt de les circumstàncies històriques concretes i de les diverses contingències sorgides amb el pas dels temps.

He esmentat suara que un dels objectius primordials de Said és denunciar la falsedat de les pretensions de neutralitat científica, independència de pensament i metodologia objectiva de l'orientalisme cultural acadèmic tot posant al descobert els seus estrets vincles amb l'empresa orientalista. Ara em pregunto: ¿quin tipus de vincle tan íntim s'establí entre aquestes dues cares de l'orientalisme? La resposta que se m'acut, en primera instància, es resumeix així: l'empresa orientalista —com a eina d'expansió europea vers l'Orient, i a les expenses d'Orient, i com a força material en continu moviment— assentà els fonaments sobre els quals l'orientalisme acadè-

mic modern construí el seu edifici: un camp d'estudis i de recerca que afaiçonà una imatge mental adient als propòsits de l'empresa i conforme als coneixements que la cultura europea tenia d'Àsia i d'Orient. Said, però, forneix una resposta que capgira aquesta relació. Segons ell, i també en resum, l'orientalisme cultural acadèmic és la font de la qual emanà l'empresa orientalista i vers la qual hem de dirigir la nostra atenció com a referència bàsica. Aquesta interpretació apareix diàfanament expressada quan assegura que l'orientalisme cultural —que compta amb una llarga trajectòria històrica, almenys des dels temps d'Homer— és l'autèntic inspirador del posterior interès polític d'Europa per l'Orient i el motor que, al capdavant, conduí els europeus a l'ocupació i l'explotació dels territoris 'orientals' i dels seus habitants. És el mateix que afirma, per cert, en relació al més recent interès polític d'Estats Units per l'Orient⁸. En una de les variades —i no pas poc enginyoses— formulacions de la tesi, l'autor concatena els elements següents:

(A) Des de l'antiguitat llunyana, l'orientalisme constitueix una operació de divulgació d'una determinada consciència occidental respecte a Orient a través de tota mena de textos: científics, econòmics, històrics, filosòfics, literaris, etc.

(B) La consciència, un cop afermada, contribueix a assegurar la permanent divisió del món en dues parts desiguals: Occident (superior) i Orient (inferior).

8 Said, *Op. cit.*, p. 12.